

Christen-democratisch contrapunt

Het CDA moet zelf de kritische positie innemen, nu het politieke en culturele 'contrapunt' niet langer tegenover een christelijk geïnspireerde politiek en maatschappijvisie staat, maar zelf de gevestigde 'macht' is geworden. In zijn inleiding pleit CDA-Tweede Kamerlid Hirsch Ballin voor christen-democratische politiek die authentiek is in beginselen en tegelijk openstaat voor samenwerking. Het CDA moet leren om vanuit ervaringen van mensen de zinvolheid van politiek handelen te zoeken en te verwoorden.

Door het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA is mij de vraag gesteld of het concept van de verantwoordelijke samenleving wel voldoende zeggingskracht heeft voor een heroriëntatie van de christen-democratische politieke beweging. Deze vraagstelling herinnert aan een passage in het rapport van de commissie-Gardeniers waarin werd geconstateerd dat het concept van de verantwoordelijke samenleving de laatste jaren nog wel vaak werd 'aangeroept', maar niet meer als de voor onze partij karakteristieke politieke visie herkenbaar was. Dit concept werd vaak opgevat als een devies voor het met een ieder 'afrekenen' van wat men aan de gemeenschap had bijgedragen

of daaraan aan schade had toegebracht. In het christen-democratische gedachtegoed gaat het echter om meer dan dit enkele afrekenen. Deze visie op de samenleving is bepalend voor een wel omgrensde taak van de overheid: een taak die het weefsel van de samenleving ondersteunt, waar nodig aanvult, maar niet wil vervangen. In dit opzicht laat de gedachte van de verantwoordelijke samenleving nog eens zien dat men een consistente visie op de taak van de overheid alleen kan ontwikkelen vanuit een visie op de samenleving. De beoordeling van het publiek domein veronderstelt een 'sociale leer'. Het concept van de verantwoordelijke samenleving gaf - op basis hiervan - ook aan hoe de overheid haar taak

*Prof. mr. dr. E.M.H.
Hirsch Ballin*

doelmatiger zou kunnen inrichten. Immers, nog afgezien van het bezwaar van de aantasting van verantwoordelijkheid die elders wordt gedragen, valt ook te betwijfelen of de (centrale) overheid daartoe wel het beste is gekwalificeerd. Tegelijkertijd had dit concept een appellerende betekenis: laat niet alles aan de overheid en de politiek over, maar neem verantwoordelijkheid waar werk voorhanden is.

Verantwoordelijke samenleving voltooid?

Wie bij het concept van de verantwoordelijke samenleving denkt aan uitkeringsgerechtigden die mede verantwoordelijk worden gehouden voor het weer vinden van werk, aan studenten die verantwoordelijk worden gehouden voor een vlot studieverloop, aan fraudeurs die verantwoordelijk worden gesteld voor de toegebrachte maatschappelijke schade, aan vervuilers die betalen, die zal constateren dat zulke gedachten in hoge mate politiek gemeengoed zijn geworden. Geldt dan voor het CDA zoiets als 'missie voltooid', een pragmatisch beheer van het bestaande kan evengoed aan andere partijen worden toevertrouwd?

Ik zal die vraag niet uit de weg gaan. De gedachte dringt zich op dat Fukuyama misschien toch gelijk had, toen hij schreef over de triomf van het liberalisme als einde van de geschiedenis. De vrijzinnige cultuur is de heersende geworden, en degenen die in die cultuur leven, stellen zich ermee tevreden. Ook onder onze (voormalige) kiezers manifesteert zij zich. Het is diezelfde cultuur die John Kenneth Galbraith als *The Culture of Contentment*¹ karakteriseerde, de cultuur van tevredenheid, van zelfgenoegzaamheid. Het is toch genoeg zo, wanneer we op deze

manier een verantwoordelijke samenleving hebben ingericht? Iedere burger is er zelf voor verantwoordelijk wat hij of zij van het leven maakt, een ander daarin hinderen wordt gestraft, en de gemeenschap levert een aantal voorzieningen die in ieders belang zijn.

Twee sjablonen

Ik heb hiermee in een paar woorden willen aangeven wat naar mijn oordeel in de kern van de zaak de impasse verklaart waarin de christen-democratie is komen te verkeren. Ten overstaan van de heersende, vrijzinnige cultuur lijken wij ofwel de overbodigen - dat is wat de milde voorvechters van 'paars' de Nederlandse samenleving willen doen geloven -, ofwel de hinderlijke, betweterige moralisten, die zich er druk om maken als winkels op zondag open mogen zijn of op het levensbedreigend effect van heroïneverstrekking wijzen - en dat is wat de zeloten voor een postchristelijke politiek en samenleving de goedgelovige burger voorhouden. De vraag waarvoor wij staan is dan ook of wij ons inderdaad naar een van deze 'modellen', deze sjablonen van onze veronderstelde politieke positie moeten voegen om er vervolgens het beste van te maken.

Dit is geen retorische vraag. Het gaat hier om twee reële opties die - met nuanceringen - ook binnen onze partij een rol spelen. Men kan inderdaad overwegen om in ideële zin 'ons verlies te nemen', met een zekere blijmoedigheid te constateren dat alle grote politieke partijen nu voor een 'verantwoordelijke samenleving' zijn, en onder ogen te zien dat Nederland onkerkelijk. In die denkwijze moet het CDA maar niet teveel uitleg geven aan de 'C', net zo min als de ANWB, de VPRO of de VARA nog behoefte heeft zich te la-

ten almeten aan de oorspronkelijke betekenis van de afkorting. Het mag dan druk zijn geworden in het politieke midden, maar als de verschillen met andere partijen niet al te groot zijn, zal op een gegeven moment ook wel de behoefte overgaan ons van regeringsdeelname uit te sluiten.

Daartegenover staat het andere 'model', waarbij men voor lief neemt in de ogen van de buitenwereld een merkwaardige of zelfs ergerlijke rest te zijn van een levensvorm-op-haar-retour. In feite wordt die houding moedig, maar met een zeer beperkt praktisch-politiek effect door de kleine christelijke partijen in praktijk gebracht. Zij ondergaan al jaren blijmoedig hoe ze als een partijpolitiek 'Staphorst' worden weggezet. Maar zijn deze twee sjablonen voor ons werkelijk de enige mogelijkheden?

Zingeving en verantwoordelijkheid

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA heeft met de vraagstelling met de trefwoorden 'zingeving en verantwoordelijkheid' de sleutel aangereikt om ons aan dit dilemma te ontworstelen. Voor ons is een 'verantwoordelijke samenleving' zinvol. Dat laatste woord wil ik een lading geven, die enige toelichting behoeft; het is namelijk meer dan een woordspeling. Om dat duidelijk te maken moet ik eerst wat dieper ingaan op de heersende vrijzinnige cultuur, die ons immers aan het 'einde der geschiedenis' de begeerde verantwoordelijke samenleving op een presenteerblad lijkt aan te reiken.

Allereerst wil ik nogmaals uitdrukkelijk constateren dat die vrijzinnige cultuur inderdaad de heersende is geworden. Zeker, het waardenonderzoek van De Moor c.s. leert dat het overgrote deel van de Nederlandse samenleving bur-

gerlijke deugden als eerlijkheid en netheid in ere houdt, en van het Sociaal en Cultureel Planbureau vernemen wij dat de jeugdige Nederlanders van huisje, boompje en beestje houden. Maar laten wij ons niet rijk rekenen met zulke reminiscenties aan een verburgerlijkt christendom. Er is eerder reden te constateren dat er in de culturele hoofdstroom van onze samenleving bijna niets meer is dat vanuit een bewust niet-christelijke positie kritiek ontmoet, of het zou de winkelsluiting op zondag moeten zijn, maar daarvan zei een liberaal commentator al genereus dat er best wel wat te zeggen is voor een rustige dag in de week. De minister van Onderwijs kan constateren dat blijkens een recent rapport ook binnen het bijzonder onderwijs naar wegen wordt gezocht om scholen van kleur te laten verschieten. Voor de bede in de Troonrede is een compromis gevonden, en met het randschrift op de gulden valt blijkbaar ook wel te leven totdat de ene Europese munt komt.

De tijd is dus voorbij waarin vrijdenkerschap en afwijzing van gezag van bijbel en kerk in de cultuur een kritisch 'contrapunt' waren. Er heerst tevredenheid, er is eigenlijk - behalve voor randgroepen - niets meer om je fundamenteel maatschappijkritisch of cultuurkritisch druk over te maken. Behoudens enige nog op te ruimen hinderpalen als de fiscale voetoverheveling staat niets meer aan de tot norm verheven zelfverwerkelijking in de weg. Inderdaad, een '*culture of contentment*' die alleen nog maar met tienduizend extra agenten tegen verstoringselementen hoeft te worden beschermd. Rust, pragmatische oplossingen, zo min mogelijk onzekerheid is de daarbij passende hoogste politieke wijsheid, en een partij die ten aanzien van WAO en AOW zich als onruststo-

ker ontpoppte, kon gemakkelijk in de hoek worden gezet.

Dit heeft een belangrijke implicatie. Als christen-democraten moeten we niet het idee hebben dat het de verkiezingen en de formatie 1994 waren die ons uit het bastion van de toonaangevende ideële kracht hebben gezet. In feite was dat het gevolg van twee met elkaar samenhangende ontwikkelingen: enerzijds de ideële ontleding van de maatschappelijke onderstroom der christen-democratie, inmiddels bevestigd door het in neutrale verbanden opgaan van bijna alle christelijk-sociale organisaties; en anderzijds het ontstaan van een politieke situatie waarin ons concept van de verantwoordelijke samenleving onderscheidende kracht had verloren. Iedereen was daarvoor, wat heeft het CDA dan nog aan eigens te beiden?

Maar zijn wij inderdaad ideëel zo arm dat onze politieke beweging de mogelijkheid mist zelf een 'contrapunt te vormen ten opzichte van de heersende cultuur? Ik stel die vraag niet om tot een keuze te komen die overeenkomt met die der kleine christelijke partijen, een keuze voor het bestuurlijk isolement in zuiverheid; wel omdat elke synthese een these en een antithese veronderstelt. Nu het politieke en culturele 'contrapunt' niet langer tegenover een christelijk geïnspireerde politiek en maatschappijvisie staat, maar zelf de gevestigde 'macht' is geworden, zullen wij - wil onze politieke rol zinvol zijn - zelf de kritische positie moeten vormen. Daarmee bedoel ik een politiek relevante kritiek, dus niet

om aan de zijlijn te getuigen, maar om vanuit de kritische tegenstelling de synthese in democratisch gevormd beleid te zoeken. Om met anderen te kunnen samenwerken hoeft men niet zichzelf in aanpassing te verloochenen. Dat geldt - ik zeg het voor alle duidelijkheid maar uitdrukkelijk - over en weer, en moet over en weer worden gerespecteerd.

Antithese en synthese

Ik kom hiermee aan de kern van mijn inleiding. Daarin wil ik trachten te operationaliseren hoe zo'n kritisch - ook cultuurkritisch - christen-democratisch 'contrapunt' vorm zou moeten krijgen. Ik gebruik de muzikale term contrapunt nog maar eens, maar bedoel daarmee hetzelfde als een 'antithese' die in een synthese kan worden opgenomen; het

---

**Maar zijn wij
inderdaad ideëel zo
arm dat onze
politieke beweging
de mogelijkheid
mist zelf een
contrapunt te
vormen ten
opzichte van de
heersende cultuur?**

---

muzikale contrapunt is eveneens gericht op harmonie. Ik ben mij ervan bewust dat de term 'antithese' zijn geschiedenis heeft.² Sommigen die deze geschiedenis kennen, zullen wellicht schrikken van een pleidooi voor een christen-democratische antithese met de heersende vrijzinnige cultuur. Ik herhaal dat ik daarmee doel op het enige alternatief voor 'aanpassing', namelijk om vanuit de kritische tegenstelling (dat

is de letterlijke betekenis van het woord antithese!) de synthese in samenwerking met anderen te zoeken, zoals wij ook de afgelopen jaren syntheses met onze toenmalige coalitiepartner hebben bereikt die meer waren dan een compromis. Ik denk onder meer aan het toenmalige beleid op medisch-ethisch

terrein, de gelijke behandeling, de leefvormen en de identificatieplicht. In geen van die gevallen hebben wij onze kritiek op het bestaande verloochend, en in geen van deze gevallen hebben wij de gezichtspunten van de politieke partner miskend. Het is dus mogelijk om zonder platte aanpassing tot praktisch-politieke samenwerking te komen, maar het vergt wel een bijzondere inzet van wil en geest.

Initiatief

Ik bepleit dan ook een initiatief voor christen-democratische politiek dat authentiek is in de beginselen, en tegelijk open voor samenwerking met hen die deze uitgangspunten (nog) niet delen. Wij zullen moeten leren om vanuit de ervaringen van mensen de zinvolheid van politiek handelen te zoeken, te vinden en te verwoorden. Ik wil dit toelichten. Diegenen in een samenleving als de onze die niet tot de onbekommerde *happy few* behoren, voelen zich getroffen door een ervaring van zinledigheid van hun bestaan. Alles wat zij

om zich heen ervaren is *waste*, afval, zinledigheid. Zoals Roger Burggraave schreef: "we lijken in een tijd van ethische recessie te leven", 'een verval van de ethische bekommernis en inzet, onder meer op het politieke vlak', met 'een 'parasitaire' verhouding tot de staat.'³ Zou het kunnen zijn dat ook onze politieke beweging te weinig afstand heeft weten te houden van de constructie en reconstructie van systemen die vervolgens de mensen om wie het eigenlijk gaat, aan het zicht onttrekken? In elk geval ligt daar een helaas gemist aanknopings-

punt om het voortouw te (her)nemen. In het Evangelie worden door Jesus Christus geen systemen opgezet, maar mensen opgezocht, die door de ontmoeting met Jesus de zin van hun bestaan hervinden.

Is niet in ons denken teveel geteerd op het concept van de verantwoordelijke samenleving zonder duidelijk te maken dat daarmee zeker geen *self-sufficient* systeem werd beoogd, maar een samenlevingsopbouw waarin mensen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Het drastisch gestegen gemiddelde opleidingsniveau is daarvan geen bedreiging, maar biedt juist ongekende kansen om dit te realiseren, mits mensen op die grotere verantwoordelijkheid worden aangesproken. Dat betekent dat wij de mens, zijn of haar leefsituatie, en de zorg om mensen tot waarmerk van ons politieke handelen moeten maken. Doen wij dat, dan plaatsen wij een contrapunt ten opzichte van verharding en egocentrisme, zonder onszelf daarmee tot 'doetjes' te maken. Ten slotte is - zoals J.B. Metz schrijft - een door herinneringen gevoede '*Kultur der Empfindsamkeit*' authentiek christelijk. Wij zullen ons moeten trachten te verplaatsen in de leefsituatie van mensen, en consequent van daaruit onze gedachten moeten bepalen over het te voeren beleid, en niet omgekeerd, vanuit het beleid 'afdalen' naar het regelingsobject dat wordt gevormd door 'de mensen in het land'. Ik waag mij graag aan een proef op de som van een politiek denken dat bij de mensen en hun leefsituatie begint.

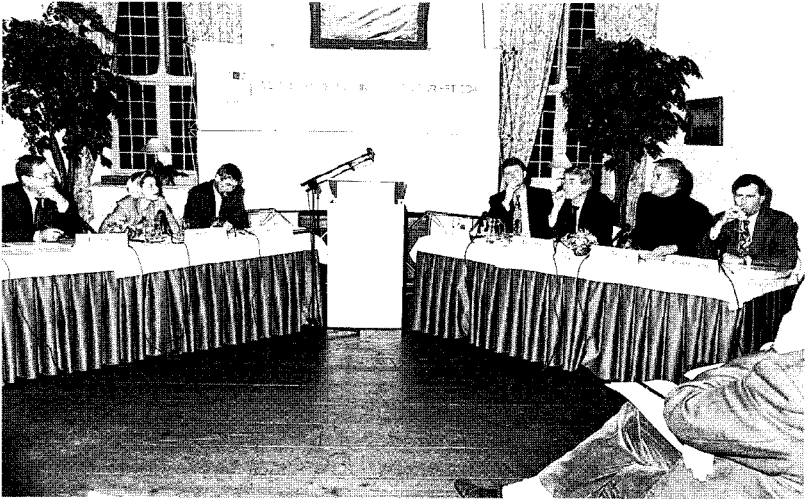
Onze partij moet een verzamelpunt zijn voor mensen die in hun bedrijf, hun school, hun kantoor, hun gezin zich ook om anderen bekommeren. Mensen die kinderen zijn van hun tijd,

---

Diegenen in een samenleving als de onze die niet tot de onbekommerde 'happy few' behoren, voelen zich getroffen door een ervaring van zinledigheid van hun bestaan.

---

het zicht onttrekken? In elk geval ligt daar een helaas gemist aanknopings-

Aan de forumdiscussie namen deel (v.l.n.r.) de heer Deetman, mevrouw Peetoom en de heren Heerma, Brünning, Lubbers, Van Gennip en Buddenberg. (foto Mieke Schlaman)

maar geen slaven van een tijdgeest van consumptie, hard tegen hard. Mensen die er geen genoeg mee nemen als oplossingen worden gezocht over de rug van anderen, hier in ons land, of Bosnië, of Ruanda. Ons land is opgebouwd door verdraagzame samenwerking van christenen, humanisten en joden. Dat was geen teken van zwakte van hun overtuigingen, maar van kracht. Mensen die bronnen en doelstellingen van het eigen handelen kennen, weten elkaar te respecteren: verdraagzaamheid zonder oppervlaktigheid.

Er wordt van onze samenleving nu gevraagd, meer dan ooit tevoren haar vermogen te bewijzen tot het verdraagzaam opnemen van mensen uit velerlei andere culturen. Vervlakking van de eigen oriëntatie vergemakkelijkt dat niet, maar is uiteindelijk een bron van gevaar voor een desoriëntatie die zich tegen andere culturen kan gaan keren. Daarom is vitaliteit van de geschakeerde Nederlandse cultuur de beste grond-

slag voor integratie van mensen uit andere culturen, wanneer deze het recht hebben verworven zich hier te vestigen. Om in die gemeenschappelijke basis te delen, is kennis van de Nederlandse taal niet minder dan noodzakelijk.

Maar om deze kwaliteit van de cultuur van onze samenleving te bestendigen is meer nodig. Onverdraagzaamheid jegens wie anders is, kan niet worden verdragen. Een goed functionerende Algemene wet gelijke behandeling is voor ons geen offer, maar een resultaat van -ook- christen-democratisch beleid, werken en samenwerken. Geweld en verloochening van de menselijke waardigheid kunnen niet worden gerechtvaardigd door de jacht op hogere kijkcijfers en gewin. Waar het gaat om de cultuur van de samenleving mag de plaats van verdraagzaamheid niet worden ingenomen door laksheid.

Sociaal-economisch beleid is voor ons meer dan het correct uitvoeren van de eisen van de Europese Monetaire Unie.

Daar waar gemeenschapsvoorzieningen onbetaalbaar worden, worden de mensen die deze voorzieningen werkelijk nodig hadden, het slachtoffer: weggezogen in een maalstroom van afschaffen. Vaak is die onbetaalbaarheid het gevolg van een gebrek aan directe verantwoordelijkheid. Werkgevers en werknemers moeten recht toe recht aan verantwoordelijk worden gesteld voor het functioneren van de werknemersverzekeringen. Bij de risico's van werkloosheid of arbeidsongevallen heeft de gemeenschap teveel afschuiven van verantwoordelijkheden over haar kant laten gaan. Dat hoeft zij niet langer te doen. Overdracht van werknemersverzekeringen is daarom nodig. Daarbij moet het om meer gaan dan het uitvoeren van de administratie. Zonder het aanvaarden van verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven, blijft het bij afschuiven, en zullen de goeden onder de kwaden blijven lijden.

Onze gemeenschap kent steeds minder afhankelijke personen. Vrouwen en mannen worden door opleiding en gewaarborgde rechten in staat gesteld, zelt aan hun bestaan gestalte te geven. Emancipatie van vrouwen kan en mag voor christen-democraten geen schrikbeeld zijn. Het is juist een kans voor eigen verantwoordelijkheid: bewust en zelfbewust aanvaarde verantwoordelijkheid. Persoonlijke verantwoordelijkheid is voor vrouwen en mannen meer dan zorg voor de portemonnee en de creditcard. Een louter economische invulling van de emancipatie van vrouwen doet afbreuk aan de veelzijdige kwaliteiten die het leven van mensen

zichtbaar maakt.

Ook zorg voor andere mensen en de beschikbaarheid van uiteenlopende menselijke ervaringen in besluitvormingsprocessen zijn belangen van vrouwen en mannen. De fiscale en sociale wetgeving mag geen indirecte druk inhouden, alleen nog maar te tellen wat op geld waardeerbaar is. Een gelijke erkenning van deze uiteenlopende activiteiten effent de weg voor een volwaardige deelneming van vrouwen aan de samenleving.

Bekommernis om ieders aandeel in het maatschappelijk leven omvat dus aandacht voor ieder in zijn of haar talenten. Daarbij moet rekening worden gehouden met de positie van vrouwen, of - liever nog - de aandacht worden gericht op al diegenen die in hun on-

---

**Persoonlijke
verantwoordelijkheid
is voor vrouwen en
mannen meer dan
zorg voor de
portemonnee en de
creditcard.**

---

derling verband het leven doorgeven en samenwerking tot leven brengen, dus ook de jeugd en de grootouders.

Verantwoordelijkheid voor andere mensen in nood en moeilijkheden is een universeel gebod. Daarom moet internationaal beleid meer inhouden dan handelsbevordering en predi-

king. Ontwikkelingssamenwerking mag geen sluitpost worden op de begroting, maar evenmin is het voldoende een percentage als fixatiepunt te nemen. Ook hier is een heroriëntatie nodig die vertrekt vanuit respect voor de cultuur en levensstijl van andere mensen. Daarom mag de besteding van het ontwikkelingsbudget niet beperkt blijven tot het opbouwen van de economie van ontwikkelingslanden. *Good governance*, een bestuur en rechtshandhaving die vertrouwen vestigen, zijn minstens zo

belangrijke doelstellingen van door-dachte ontwikkelings-samenwerking. Uiteraard veronderstelt dit de bereidheid de partners in de ontwikkelings-landen ook zelf planmatig te werk te gaan. Willen wij aan hun werk iets kunnen bijdragen, dienen zij allereerst in hun eigen verantwoordelijkheid serieus te worden genomen.

Veel in het leven is onzeker. De veranderlijkheid van de omgeving stelt diegenen op de proef die niet of niet meer in staat zijn zich voortdurend aan te passen. Van de overheid wordt verwacht dat zij de bestendigheid in het bestaan kan verankeren. Daartoe behoren de veiligheid - naar binnen en naar buiten - de beschikbaarheid van onderwijs en gezondheidszorg, en de waardevastheid van de gulden. Voor hen die op hun pensioen zijn aangewezen, weegt die bestendigheid extra zwaar. Dat geldt ook voor degenen die door ziekte, werkloosheid of een ernstig ongeval voor lange tijd buiten het arbeidsproces staan. Niet kritiekloos - zeker niet waar het om misbruik gaat - maar wel betrouwbaar dient de overheid ervoor te zorgen dat ook deze mensen, in hun kwetsbare omstandigheden, op haar kunnen vertrouwen.

De overheid moet daarom niet teveel pretenderen, maar wát zij doet - haar kerntaken - moet zij stabiel en betrouwbaar doen. Aan schommelingen in het voorzieningenniveau van kerntaken moet een einde komen, en in elk geval moet de rechtszekerheid van de gerechtigden worden geëerbiedigd.

Er is ook reden om de verscheidenheid van leefmilieu in stad en land als een kans, en niet alleen als een complicatie te zien. Nederland is meer dan een

rand om de Randstad. De groenere delen van ons land hebben meer te betekenen dan een lusthof voor stedelingen die de tijd voor ontspanning gekomen achten, en de steden zijn niet alleen een trekpleister voor criminelen en ontheemden, maar eerst en vooral samenballingen van economische en culturele activiteit.

Problemen komen eerder voort uit sociaal-economische scheidslijnen binnen het stadsleven, dan uit het stadsleven als zodanig. Binnen stadswijken komen, op de vele plaatsen waar niet de perspectiefloosheid overheerst, soms nieuwe vormen van spontane solidariteit op. De groenere delen van Nederland dragen bij aan haar culturele en levensbeschouwelijke schakeringen, en kennen vaak een vitaal gemeenschapsleven. Bovendien leveren deze delen van het land waar het gaat om land- en tuinbouw een aanzienlijke bijdrage aan de economie.

Steden is een grote schaal eigen, onvermijdelijk. Maar daar waar die groot-schaligheid niet nodig is, moet de menselijke maat worden verdedigd en beschermd. Steden bieden, ook op het gebied van het onderwijs, centrumvoorzieningen. Scholen in de landelijke gebieden zijn plekken van eigenheid, qua schaal, qua omgangsvormen, qua overtuiging. Daarom is het van waarde dat zij kunnen voortbestaan, ook als ze naar stedelijke maatstaven erg klein zijn.

De techniek is een machtige knecht, op vele terreinen, waaronder de industrie en de gezondheidszorg. Wetenschappelijke kennis van hoog niveau ontsluit de laatste nog onvoorspelbare processen, onder meer inzake de erfelijkheid. Als een donkere wolk hangt hierboven de schade voor milieu en menswaardige

verhoudingen, waarin ook het zwakke, kwetsbare leven en komende generaties worden gerespecteerd. De techniek mag niet een zo machtige knecht worden, dat zij ons ten slotte de baas is. Maatschappelijke verantwoording en juridische toetsing mogen dus niet met een beroep op 'eigen verantwoordelijkheid' van de onderzoeker en de industrie terzijde worden gelaten. Elke verantwoordelijkheid veronderstelt een norm, en zonder deze normering komt de relatie van mens en techniek op haar kop te staan.

Nog maar kort geleden konden de Sowjet-Unie en haar bondgenoten worden aangewezen als de vijanden van onze vrijheid. Vandaag de dag heeft de vrije samenleving andere vijanden, namelijk die van de professionele misdaad, vijanden bovendien die heel wat moeilijker te lokaliseren zijn. De strijd wordt met ongelijke middelen gevoerd. Dagdromen van de ouderwetse individuele inbreker die na wat praten alweer voor rede vatbaar lijkt, helpt niet. Alleen in hechtere samenwerking en met nieuwe wettelijke middelen kan de rechtsstaat zich verweren. Nieuwe middelen, om de anonimiteit van misdaad-ondernemers te doorbreken en hun financiële constructies te ontfalen.

Zingeving en vormen van overheidsbeleid

Dat zijn de punten die ik voorleg om aan te geven dat een zinvolle politieke beleidsbepaling alleen kan voortkomen uit kritische zin ten overstaan van de verhoudingen die wij om en onder ons aantreffen. Zeven punten, die zich zeker lenen voor een verdere verdieping, ook in hun cultuurkritische dimensie, en uitwerking, in hun politiek-praktische relevantie. Metz heeft de christe-

nen in West-Europa willen herinneren aan de cultuur van de sensitiviteit, van het gevoel voor de kwetsbare mens, de-gene die meelevens en bevestiging behoeft. Dat is geen weekheid; gestrengheid tegen onrecht maakt er wezenlijk deel van uit. Zo'n evangelisch verwortelde cultuur van de sensitiviteit zou een waarachtig 'contrapunt' ten overstaan van de bewieroking van het ik ('Kom op voor jezelf') en de groeiende geweldsverheerlijking kunnen opleveren.

De vraag of de overheid 'instrumenten' heeft om zo'n normatief besef te doen groeien, moet in hoofdzaak met 'nee' worden beantwoord. Maar wel kunnen bepaalde vormen van besturen en optreden er een bijdrage aan leveren. Dat is namelijk het geval wanneer de blik niet eenzijdig op 'macro'-processen wordt gericht, maar consequent invoe-lingsvermogen in de positie van de belanghebbenden wordt verlangd. Het resultaat daarvan zijn geen politieke aalmoezen maar een geven en eisen van verantwoordelijkheid: wederkerige verantwoordelijkheid, zoals het verantwoordelijke wezens betaamt.

In al de punten van zoëven gaat het om de bereidheid, een waarde aan onze standpunten ten grondslag te leggen die het pragmatische 'je redden' te boven gaat. Het gaat om die andere mens - man, vrouw of kind, hier in ons land of elders - wiens noden we moeten onderkennen, om daarop een waarachtig, doordacht en doorleefd antwoord te kunnen geven. In dat antwoord beantwoorden wij ook de Ander, wiens gebiedende blik ons bereikt in de ontmoeting met de kwetsbaarsten onder ons.

Slot

Ten slotte een opmerking over het moeilijke karakter van de missie die ik

voor onze politieke beweging schetste. Er is veel om ons heen dat aanpassing in de hand werkt, en weinig dat kritische zin mobiliseert. In elke vitale cultuur hebben kunst en wetenschap een kritische functie. De dragers van de cultuur, van kunst en wetenschap, hebben zich echter nog maar nauwelijks losgemaakt van hun oude kritische rol. Er is nog maar net een einde gekomen aan een periode waarin de vrijzinnigheid cultuurkritisch was en kon zijn: jegens de gevestigde patronen van leven en oordelen, jegens de kerk, jegens de heersende waarden. Ik kan mij echter moeilijk voorstellen dat wij op lange termijn een purper-gouvernementele kunst, pers en wetenschap om ons heen zullen zien. Een partij als de onze, die zingeving niet alleen als een individuele affaire ziet, maar er een gemeenschappelijk oriëntatie inzake de zin van het menselijk (samen)handelen op nahoudt, zo'n partij moet zich ook door kunst en wetenschap laten prikkelen om de dingen bij de naam te noemen. Het werk van Andreas Burnier verdient aandacht als zeldzame aanzet tot kritiek op de nieuwe heersende denkpatronen, en dat geldt ook voor Anton Zijderveld - bij voorbeeld wat hij al jaren geleden schreef over de staccato-cultuur en het postmoderne 'anything goes', en voor Ad Peperzak. Zingeving is in dit 'fin de siècle' voor onze christen-democratische partij geen bevestiging en geruststelling, maar prikkel, aansporing, zout der aarde.

Prof. mr. dr. E.M.H. Hirsch Ballin (1950) is lid van de Tweede Kamer voor het CDA.

Noten

- 1 Boston/New York 1993.
- 2 Namelijk die van de principiële tegenstelling van 'de christelijke en moderne levensopvatting' (zie P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige*

ge vormgeving in Nederland 1840-1940 (Assen 1987) 185. In de periode 1902-1905 ontvlamde de 'antithese' vooral in de Schoolstrijd, maar Kuypers zell trachtte inzake de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs een brug te slaan tussen de hoofdstromingen in de politiek: "Niet aan deze of gene groep de voorrang toekennen, niet de eenheid der natie prijsgeven, geen bevoorrechtiging of miskenning, doch aan de beide antithetische delen eenzelfde kans laten."

- 3 Roger Burggraave: 'Ethische recessie en nieuwe sociaal-ethische beweging', in: E. Jurgens (red.), *De Tien Stenen Tafelen* (Baarn 1992) 123.